

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Herojinis epas: didžioji lietuvių tautos liga

2013-07-01

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Literatūros mokslas ir kritika

AUTORIUS: Gintaras Lazdynas

DATA: 2013-07

Herojinis epas: didžioji lietuvių tautos liga

Gintaras Lazdynas

Šiomet sueina dvidešimt metų nuo tos dienos, kai lietuvių literatūroje ir apskritai visos tautos gyvenime turėjo įvykti milžiniškas lūžis. Apie jį Sigitas Geda rašė: „Žaibu apskriejo Lietuvą žinia: pagaliau turime tautinį epą!“¹

Iškiliausias lietuvių epas?

Tai, ko laukė ištisos lietuvių šviesuolių kartos, pagaliau išsipildė – bibliomanas Leonas Gudaitis Kaune aptiko žymaus tarpukario Lietuvos politinio veikėjo, literato Antano Šmulškščio-Paparonio (1886–1951), kažkada į užmarštį pasiuntusio Maironio poeziją („Labanakt, Maironi!“), sukurtą nacionalinį lietuvių epą „Pasakų atošvaistos“. Pagautas atradimo euforijos L. Gudaitis skelbė: „Atsirado veikalas, kuris neabejotinai taps literatūrine sensacija ir įvairių sričių humanitarų studijavimo objektu – mitologinis epas! Ką tik mus pasiekę tekstai keičia A. Šmulškščio-Paparonio reikšmę ir vietą mūsų kultūros istorijoje“². Reikšmingasis kūrinys 1993 m. buvo paruoštas spaudai, o neįkainojamai jo vertei nustatyti buvo suburti žymiausi savo srities specialistai: *poetas* Justinas Marcinkevičius, *literatūrologė* Viktorija Daujotytė, *etnologas* Norbertas Vėlius, kurie nedviprasmiškai patvirtino L. Gudaičio spėjimą. Pats L. Gudaitis savo žodį tarė atskiroje knygelėje „Tautinio epo kūrėjas“ (1993), kurioje papasakojo ir epo rašymo bei jo radimo istoriją. Rašytojui ir etnologui Gintarui Beresnevičiui tada dar nebuvo leista kartu su pirmaisiais vertintojais prisiliesti prie didžiojo atradimo: iš pradžių numatytą spausdinti jo straipsnį, į kurį L. Gudaitis duoda nuorodą savo knygelėje³, pakeitė N. Vėliaus panegirika, o G. Beresnevičius buvo pasodintas ant atsarginių suolo ir turėjo tenkintis „Literatūros ir meno“ („Sugrižę dievai“, 1994 03 12) puslapiais.

Vis dėlto žinią apie amžiaus atradimą per Lietuvą žaibu paleido ne L. Gudaitis, o pats S. Geda, „Šiaurės Atėnų“ puslapiuose (1994 03 11) sarkastiškai sutaršęs A. Šmulškščio-

Paparonio kūrinį ir tuo užgavęs vieno kito jautresnio skaitytojo jausmus. Žibalo įliejo ir „Lietuvos aidas“, po savaitės (1994 03 19) perspausdinęs šią recenziją jau kitu pavadinimu: „Didžiausias 1994-ųjų estetiškas bankrotas?“

Geliančios S. Gedos ironijos („Labas rytas, Paparoni!“) nepalaikė nei knygos puslapiuose pasisakę autoriai, nei G. Beresnevičius, kiekvienas iš savos varpinės bandę surasti neabejotiną A. Šmulksčio-Paparonio epo privalumą. Just. Marcinkevičiaus nuomone, A. Šmulksčys-Paparonis paliko mums veikalą, kokio kaimyninės tautos neturi (čia poetas buvo absoliučiai teisingas) ir nuoširdžiai pasveikino naują epo erą: „Aš tikiu ir sakau: būk pasveikintas, ir dangų, ir žemę apvaikščiojęs, apsakęs, ko negirdėjęs, aprodęs, ko neregėjęs“⁴, V. Daujotytė A. Šmulksčio-Paparonio epą įvertino kaip iškiliausią „iš daugelio buvusių ir esančių šios rūšies bandymų“⁵, N. Vėlius paaiškino, kad „ne tik pagal savo tematiką, vaizdus, bet ir pagal šaltinius“⁶ tai yra „ne pačios liaudies, o A. Šmulksčio-Paparonio sukurtas liaudiškas etiologinis mitologinis epas“⁷, tačiau nepaaiškino, kaip to epo autoriui pavyko nusileisti į primityvų mitologinio mąstymo lygį. Tokį paaiškinimą etnologas turėjo pateikti, nes jis negalėjo nežinoti, kad nuo Friedricho Schellingo laikų mitologija suvokiama kaip sąmonės forma, kurią suformuoja atitinkamos sąlygos, vadinasi, sąmoningai „sukurti tautinį epą, atskleisti senesnę mūsų tautos mitinį poetinį mąstymą ir pateikti to mąstymo rezultatą“⁸ neįmanoma taip pat, kaip sąmoningai būti sąmoningu. Mitologiją kuriantis žmogus negali mąstyti mitologijos, nes jis mąsto mitologija (Ernstas Cassireris). Jeigu A. Šmulksčiui-Paparoniui mitologija jau buvo tapusi mąstymo objektu, o ne mąstymo forma (t. y. subjektu), kokia ji yra autentiškoje savo išsivystymo fazėje, tai toks kūrinys geriausiu atveju tėra epo stilizacija, o blogiausiu – falsifikatas ar tiesiog niekalas.

Ditirambų naujajam epui vis dėlto neužteko. Kaip dabar matome, patriotinis entuziazmas iš Paparonio veikalo pūtė milžinišką burbulą, kuris tuoj ir subliūško, netapęs net didžiausiu literatūriniu metų bankrotu, kadangi nebuvo nei skaitomas, nei analizuojamas, neišsivystė jokia platesnė diskusija. Tik po pusmečio „Dienovydyje“ savo nepasitenkinimą dėl A. Šmulksčiui-Paparoniui rodomos nepagarbos pareiškė garsusis disidentas Gintautas Iešmantas, kuris, regis, plunksnos bičiulį ėmėsi ginti tik dėl to, kad A. Šmulksčys-Paparonis buvo „pokaryje KGB persekiotas“: „Pasakų atošvaistos“, kaip kūrinys, yra vientisas, palieka malonų įspūdį, imponuoja geru tautosakos bei mitologijos pažinimu, o vietomis kelia net ir estetinį pasitenkinimą“⁹. KGB persekiotas poetas, žinoma, negalėjo būti grafomanas.

Tuo visuotinė tautinė euforija ir baigėsi. Neišsipildė ir prognozės, kad po kelerių metų A. Šmulksčio-Paparonio „šedevras“ bus visuotinai skaitomas ir įtrauktas į mokyklines programas (idant gadintų mokinių meninį skonį), niekas nesiryžo jo siūlyti ir vaistinėms kaip geriausio vaisto nuo nemigos. Todėl galima tik stebėtis ir spėlioti, kokiais monais L. Gudaitis užbūrė žymiausius mūsų humanitarus ir pats nebeįstengė blaiviai mąstyti, kad pačios tikriausios grafomanijos pavyzdį pavadino didžiuoju atradimu. Ar meninio skonio krizė čia suvaidino savo vaidmenį, ar mokslinis trumparegiškumas, o gal vis dėlto humanitarus apkerėjo tas stebuklingas žodis „tautinis epas“? Į šį klausimą iš dalies atsakė pats S. Geda: „Epas – didžioji lietuvių kančia. Kodėl mes jo taip trokštame, vienas Dievas nežino! Ir mano jaunystės metais tautiškose galvose krebždėjo tik viena: va, turėtume herojinį epą, tada kitas reikalas!“ Vadinasi, lietuvių protas, kai imama kalbėti apie herojinį epą, aptemsta dėsningai, o ne

atsitiktinai.

Klausimas, kodėl mes neturime herojinio epo, ramybės nuo seno nedavė ir Just. Marcinkevičiui, kuriam atrodė, kad „objektyvios prielaidos jam atsirasti lyg ir buvo“¹⁰, ir V. Daujotytei, kuri ne taip seniai iki L. Gudaičio atradimo išreiškė tvirtą įsitikinimą, kad kažkada „lietuviai turėjo pagrindinį kultūrinį tekstą“, o jo nebeturėjimas virto „didžiąja lietuvių kultūros širdgėla“¹¹. Be nuostabos šiuo klausimu negali kalbėti ir Tomas Venclova: „Krinta į akis stebėtinas dalykas – lietuviai neturi epo, ne tik vieningos herojinės sagos teksto, bet netgi jo nuotrupų. O juk epo natūralu tikėtis iš tautos, viduramžiais sukūrusios didelę valstybę“¹². Jis pritaria tiek Marijos Gimbutienės, tiek ir V. Daujotytės įsitikinimui, kad lietuviškas epas kažkada egzistavo, bet palaiapsniui išnyko, o pasigesta jo buvo tik gerokai vėliau, kai XIX a. bundanti tauta pradėjo ieškoti savo šaknų¹³.

Herojiškos epo paieškos

Su šiais V. Daujotytės teiginiais galima būtų pasiginčyti, kadangi „kultūrinė širdgėla“ lietuvių suspaudė anaipol ne todėl, kad tautiškai pabudęs ir aplink apsigrabaliojęs jis pasigedo daugelio neva teisėtai jam priklausiusių daiktų, o tiesiog dėl to, kad pabudęs staiga susiprato, kad neturi daugelio tų dalykų, kuriuos turi visos apsišvietusios Europos tautos ir, negana to, juos turi netgi mūsų bendro likimo broliai latviai („Lačplēsis“), estai („Kalevo sūnus“), suomiai („Kalevala“). Todėl jau nuo pirmojo „Aušros“ numerio iki pat šių dienų mes bandome surasti, sukurti ar atkurti pagrindinį lietuvių tautos tekstą, šventai tikėdami, kad jis turi teisę gyvuoti ir gyvavo, bet buvo neteisėtai kažkieno iš mūsų nugvelbtas, kaip Vytauto karūna 1430 metais. Siekdami kilnaus tikslo leidžiame sau ir nusidėti – kuriame grafomaniją, sukčiaujame, klastojame.

Pirmajame „Aušros“ numeryje Jurgis Mikšas paskelbė suradęs lietuviškąją herojinę epą – Józefo Ignaco Kraszewskio romano „Anafielas“ III dalį „Vitolio rauda“ – ir iškilmingai pareiškė: „Kas grikonams Odisseja su Ilijada, Rimijonams Enejida, Zidams senasis testamentas, krikszczionims naujasis testamentas – tai mums, kaip Lietuviams, szita giesme Witolorauda, pirmoji dalis anos didziosios epopėjės wardu Anapielas. Tai czysti ir tikri Lietuwos padawimai, kurius drs. Pilozopijos J. I. Kraszewskis isz Lietuwiu burnos surinkęs, lenkiszškai suraszęs ir sawo kasztu spaudinęs. Witolorauda – szwenti ir giwi musu gimines padawimai, – wietoms taip smutna, jog raudoti gali“¹⁴.

Kilus pasipiktinimui dėl to, kad J. Mikšas „Vitolio raudą“ prilygino Biblijai, kitas karštas epo ieškotojas ir „Vitolio raudos“ vertėjas Andrius Vištelis-Višteliauskas, dramatiško likimo lietuvių poetas, karštai gynė kūrinyje panaudotų lietuviškų motyvų autentiškumą – visas „Vitolio raudos“ istorijas jis dar kūdikystėje girdėjęs iš savo tėvų ir senelių, taip pat jam ir J. I. Kraszewskis prisiekęs, kad viską surašė be jokių pakeitimų, ką girdėjęs iš paprastų kaimo žmogaus lūpų¹⁵. Tačiau dėl kokios priežasties šimtmečius tautos atmintyje saugotos giesmės išnyko iškart, vos tik J. I. Kraszewskis jas užrašė, ir joks tautosakos rinkėjas jų nebeužfiksavo, nei J. Mikšas, nei A. Vištelis-Višteliauskas negalėjo paaiškinti. Po kelių dešimtmečių ir Jonas Užupis-Šerenga dievagojosi, kad jo „Lietuvos Eneida, arba Lietuvių tautos ineita į atrastąją tėvynę“ yra „semta iš įvairiausių prosenuolių padavimų“ ir parašyta iš vaikystėje girdėtų bei autoriaus atmintyje užsilikusiu pasakojimų¹⁶.

Nepriėjus J. I. Kraszewskio „epui“, lietuvių poetai – ne tik grafomanai, bet ir būsimieji klasikai – nenuleido rankų. Prie pastangų sukurti herojinį epą galima priskirti tokius kūrinius kaip Vinco Krėvės „Šarūnas“ (1911), Vaižganto „Pragiedruliai“ (1918–1920), J. Užupio-Šerengos „Lietuvos Eneida“ (1913), Justino Tumėno „Dėdė, arba Ainių kančios“ (1914), T. Bekampio (Viktoro Jocaičio) „Kelias į Rytus. Lietuvos veikalas“ (1933), tokio tipo kūriniams artimi Krivės-Krivaičio „Mindaugas“ (1905), Vinco Pietario „Kova ties Žalgiriais“ (išsp. 1906 m.), Fausto Kiršos „Rimgaudo žygis“ (1930) ir daugybę kitų, kurių autoriai kartais labai atvirai deklaruodavo siekį sukurti tautinę poemą. Dažnai ir iš skaitytojų jie susilaukdavo pritarimo. J. Tumėnas savo laiku susilaukė „ovacinių sveikinimų ir uolių įvertinimų“, profesorius Jonas Yčas jį vadino genijum, jo kūrinys laikytas netgi vienu „iš geresniųjų grožinės mūsų raštijos“, daktaras Juozas Purickis poemą laikė „didžiaja lietuvių epopėja“¹⁷, o Šveicarijoje studijavusi Vanda Mingailaitė net parašė keliolikos puslapių poemos studiją.

Atrodo, kad nebėra prasmės spėlioti, ar lietuviai turėjo herojinį epą, – vien XX a. jų buvo rašyta ir prirašyta devynios galybės. Čia labai tiktų mums įprasta frazė: jokia kita tauta jų tiek neturi. Rašymo procesas nesiliovė tautai patekus į sovietinę vergovę, nesiliovė jis ir vėl atgavus nepriklausomybę. Epą kūrė Kazys Boruta, A. Šmulštys-Paparonis, Kazimieras Žoromskis („Lato sakmės“, 1994), netgi istorikas Juozas Jurginis, kuris knygoje „Lietuvių epas. Didvyriai, karvedžiai, kunigaikščiai“ (1992) herojinį epą bandė sulipdyti iš istorinės metraščių medžiagos. Žymysis istorikas iškart atsiribojo nuo skeptiškų tautosakininkų ir mitologų, kurie netiki, kad lietuviai turėjo savo epą, o toks požiūrių skirtumas randasi iš to, kad „mes tik nevienodai suprantame epą ir ieškome tautos dvasios su etnogeneze už istorijos ribų, nesinaudodami istorijos mokslo metodais“¹⁸.

Visus šiuos teorinius samprotavimus ir praktinius bandymus jungia vienas bendras bruožas, kurį tiksliai pastebėjo pats J. Jurginis: mes ilgimės herojinio epo, bet turime tik labai miglotą ir tolimą suvokimą, kas jis toks yra. Šią taisyklę patvirtino ir Jono Radvano „Radviliados“ vertėjas iš lotynų kalbos Sigitas Narbutas, kuris, pristatydamas XVI a. poemą kaip herojinį epą, neduoda jokių nuorodų į teorinius šaltinius ir neiškelia jokių argumentų, kodėl „Radviliadą“ jis laiko herojiniu epu. Teorinę atramą pakeičia apriorinės nuostatos: „Matome, kaip gražiausias mūsų senosios literatūros žiedas – lietuvių herojinis epas – skleidžiasi Europos kultūrai“¹⁹, minima, kad J. Radvanas apdainavo ne visus Radvilos žygius, o tik tuos, kuriuose jis „apgynė Lietuvą nuo priešų (to reikalavo herojinio epo kanonas)“, tačiau koks ir kieno sugalvotas tai kanonas, nepaaiškina. Jeigu tai yra tikras kanonas, kodėl herojinio epo lentynose mes tebelaikome ne tik „Beowulfą“ ar „Nibelungų giesmę“, bet ir airių-uladų Kualngės jaučio ciklą ar net „Iliadą“, ką jau kalbėti apie „Odisėją“, kurioje apskritai nevaizduojamos jokios kovos? Savą herojinio epo sampratą S. Narbutas kiek plačiau išdėstė viename interviu²⁰, kur pagrindiniu skiriamuoju herojinio epo bruožu laiko kūrinio tematiką ir problematiką, personažus-valdovus, karo žygius ir pergales, kovą su priešais už tėvynę ir jos laisvę, arba visus tuos dėmenis, kuriuos dar 1774 m. Friedrichas von Blankenburgas paskelbė visiškai neesminiais herojiniam epui. Svarbiausias epo ir romano skirtumas, tada nurodė F. von Blankenburgas, „kyla iš žmogaus mąstymo būdo skirtumo“, o pagrindinė jų ypatybė yra ta, kad epas modeliuoja tautos gyvenimą, o romanas – individualią būtį, epas sprendžia piliečio (*Bürger*), o romanas – žmogaus (*Mensch*) egzistencines problemas²¹.

Panašiai galima įvertinti ir istoriko Tomo Baranausko herojinio epo sampratą²². Be „Radviliados“, prie herojinių epų T. Baranauskas priskiria ir XVI a. Motiejaus Strijkovskio lenkų kalba parašytą poemą „Apie garbingos lietuvių, žemaičių ir rusėnų tautos pradžią, kilmę ir narsą, karžygiškus darbus ir vidaus reikalus“. Epu pavadindamas nedidelę Kristijono Gotlibo Milkaus poemėlę „Pilkainis“, vaizduojančią vieno Prūsijos miestelio istoriją, T. Baranauskas išsидуoda, kad epas jam – visų pirma „lietuvių tautos istorija“, o tuo pačiu „kalbėdami apie epą, mes paprastai turime galvoje didelės apimties eiliuotą kūrinį, pasakojantį apie praeitį“. Prisiminus „Beowulfą“ ar „Rolando giesmę“ turbūt nekiltų noras kalbėti nei apie didelę apimtį, nei apie praeitį. Tas pats F. von Blankenburgas, apimtį laikydamas neesminiu bruožu, pažymėjo, kad epas yra mažesnės už romaną apimties, nes epo žmogus turi mažiau temų pokalbiui nei romano. Kaip ir istorikas J. Jurginis, istorikas T. Baranauskas epus beveik tapatina su metraščiais, ypač eiliuotais („Eiliuotoji Livonijos kronika“, Mikalojaus Jerošiniečio „Prūsijos kronika“), kuriuos esą galima nagrinėti mokyklose per literatūros pamokas. Epiui parašyti reikia istorinių žinių ir literatūrinio talento, tačiau nei istorinė tiesa, nei meno dėsniai nenukentės, jeigu epą rašysime šiais laikais ir ypač jeigu medžiagą jam sėmsime iš nesėnų, mūsų pačių išgyventų laikų. Tada nereikės net istorinio pasirengimo. Idealus epas, T. Baranausko nuomone, būtų kūrinys, kuriame „puiki poetinė epo forma turėtų derėti su ne mažiau puikiu istorijos išmanymu“. Šiai taisyklei grubiai yra nusizengęs Just. Marcinkevičius, kuris poemoje „Mindaugas“ smarkiai iškraipė istorinę tiesą ir formavo „visuomenės sąmonėje klaidingus įvaizdžius“. Įdomu, ką istorikas pasakytų apie puikų epinės sąmonės vaisių – Galfrido Monmutiečio „Britų karalių istoriją“ (1136), kurioje niekada negyvenęs karalius Artūras (832 m. Nenijaus kronikoje – iš dvylikos karo vadų išrinktas vyriausiuoju britų kariuomenės vadu) sukuria imperiją nuo jūrų iki jūrų, užėmusią vos ne visą šiuolaikinę Vakarų Europą? Ką jau kalbėti apie kitus europietiškuosius epus, kuriems istorija rūpi tik tiek, kiek ją galima perkurti sau naudinga linkme. Pavyzdžiui, „Rolando giesmės“ pradžioje maurų karalius Marsilis iš Saragosos siunčia žygūnus į Kordobą, kurią ką tik užėmė ir apiplėšė Karolis Didysis, nors šis istorinėje tikrovėje jos niekada nei užėmė, nei apiplėšė.

Šie pavyzdžiai rodo, kad visais laikais lietuviškojo epo kūrėjai ir epo situacijos interpretuotojai tenkinosi paviršutiniška, pro siaurus papapinius rėmus regima epo samprata, kuriai pagrįsti nereikalingas joks platesnis herojinio epo kontekstas, nors pradėti kalbą apie epą kaip tik ir derėtų pasirenkant kurią nors teorinę herojinio epo koncepciją ar kūrinį, kuris būtų laikomas žanro atskaitos tašku. Galbūt tada, tarkim, V. Krėvė, kurdamas Šarūno charakterį, nebūtų siekęs diskvalifikuoti pačios svarbiausios epinės vertybės, už kurią visi herojai mielai paaukotų gyvybę: „Su didžiausiu noru aš pasilikčiau žemėje tik dieną ir naktį, kad tik garsas apie mano žygius pergyventų mane“²³, tikino airių-uladų herojus Ku Chulinas (Cu Chulainn), kuriam visiškai pritarė ir anglų-saksų didvyris Beowulfas, lygiai taip pat egoistiškai troškęs įrašyti savo vardą tautos atmintyje: „Prieš mirtį mes privalome, jei galime, užsitarnauti truputį šlovės; narsa yra tas dalykas, dėl kurio karys bus prisimintas“²⁴. Ne evangelinė etika, reikalaujanti nežudyti ir mylėti savo priešą kaip savo artimą, o „vardo, „kuris niekada nebūtų užmirštas šiame pasaulyje“, asmeninio nemirtingumo troškimas“, yra pagrindinis motyvas, nulemiantis herojaus veiksmus²⁵. Epa herojus vadovaujasi auksine taisykle: „Žudyk priešą!“ Ir tai laikoma ne žiaurumu, o nuopelnu ir priemone vardo nemirtingumui įgyti: karalius Artūras mūšyje prie Badono kalvos pats vienas

nukovė devynis šimtus šešiasdešimt priešų. Ku Chulinas nusistatydavo normą – per vienas kautynes pakloti po penkis šimtus priešų ir tą normą skrupulingai įvykdydavo. „Rolando giesmės“ dainius ne tik kad nepasigaili žūstančių priešų-maurų, neprisimena jų žmonių, vaikų, motinų ir tėvų ašarų, bet netgi stengiasi iš mirties išgauti komišką-paniekinamąjį efektą, nes priešui žmogiškosios etikos reikalavimai netaikomi. Žiaurumas yra didžiausia herojinė epo vertybė, į skausmą ir ašaras niekas negali kreipti dėmesio, nes žmogiškumas yra kovinę galią silpninantis veiksnys, todėl epe niekas nei dejuoja, nei verkia: kai Rolando bendražygis vyskupas Turpenas pakloja paskutiniuosius keturis šimtus maurų, jis jau yra mirtinai sužeistas – jo krūtinėje stirksio įbestos keturios ietys. V. Krėvės Šarūnas ne tik peikiamas ar kaltinamas žiaurumu, tačiau jau kūrinio pradžioje senosios Kirvės užkalbamas ir prakeikiamas už epo herojui gyvybiškai svarbius siekius. Lönnrotas, Kreuzwaldas ar Pumpuras šiuo požiūriu teoriškai buvo daug geriau pasiruošę.

Herojinio epo ilgesys rodo, kad epo turėjimas tikrai yra didžiulis dvasinis tautos poreikis, o jo neturėjimas veda prie kultūrinių neurozių susiformavimo. Ta pačia liga XIX a. I pusėje trumpai sirgo beveik visos europinės tautos, bet greitai pasveiko radusios savo epus ar jų pakaitalus, kurie iki to laiko visiškai nefunkcionavo kultūrinėje Vakarų Europos tautų sąmonėje.

Kodėl herojinis epas toks svarbus?

Saviems dvasiniams poreikiams tenkinti herojinio epo europiečiai nebenaudojo jau XIV a., o tuo labiau XVII ar XVIII a., kai buvo orientuojamasi į nepasiekiamą antikinės literatūros idealą ir griežtai paisoma klasicistinių meninio skonio reikalavimų. Herojinis epas taip ir būtų pasilikęs užmarštyje, jei pačioje XVIII a. pabaigoje nebūtų įvykę kardinalių europietiškosios kultūrinės savimonės pokyčių, kurie trumpam ir buvo Vakarų ir Šiaurės Europą susargdinę epo ilgesio liga.

Romantizmas pakeitė tautos sampratą. Mitologijos filosofijos paskaitose F. Schellingas į tautą žvelgė kaip į sąmonės vienovę, kuri pakeitė iki tol viešpatavusią mechaninio žmonių artumo idėją: „<...> kas yra tauta, kas ją padaro tauta?“ – klausia F. Schellingas ir atsako: „Suprantama, ne tai, kad didesnis ar mažesnis fiziškai panašių individų skaičius koegzistuoja erdvėje, bet sąmonės bendrumas“²⁶. Tauta yra vieninga sąmonė, vieninga dvasia, vieningas empirinis patyrimas. Tautos gyvenimas ir istorija yra dvasinis aktas – tautos dvasios gyvenimas ir tautos dvasios istorija. Nei teritorija, nei kalba ar ekonominė sankloda neišreiškia tautos esmės. Tautiškumas yra istoriškai sukauptas patyrimas, o sąmonės vienovę lemia patiriamo objekto vienovė. Pirminių tautiškumo priežasčių paieškas F. Schellingas kaip tik ir nukreipė į tą objektą, kurį patiriant yra generuojamas tautinis patyrimas, bendras visiems tautos nariams.

Tokiu *kultūriniu* objektu-forma F. Schellingas laikė mitologiją – savaiminę tautinio patyrimo formą, kuriai tada priklausė ir herojinis epas. Mitologija nėra objektas, kurį sukuria tauta, ir ne tautoje ji kuriama, tiesiog tauta negali gyvuoti ir neturėti mitologijos ar iš kažkur ją gauti²⁷. Mitologija yra tas subjektyvusis turinys, kuris leidžia kalbėti apie tautiškumą, nes tik jį išsiugdžiusi žmonių *gentis* tampa *tauta*. Kitaip tariant, kurdama mitologiją *gentis* tampa *tauta*, nes įgyja tautinę sąmonę, kurios neįmanoma išugdyti prievartiniu būdu: „Nei dieviškoji, nei žmogiškoji galia neištengs paversti tauta to, kas negimė tauta, ir kad ten, kur nėra sąmonės pirminės vienovės ir

bendrumo, niekas neįsakys jų atnešti“²⁸, mitologija atsiranda kartu su tauta „kaip jos individuali tautinė sąmonė, su kuria ji išsilukštė iš visuotinės žmonijos sąmonės, jos dėka ji yra būtent ši tauta ir išsiskiria iš visų kitų ne mažiau nei savo kalba“²⁹. Mitologija sukuria vieningą tautinio lygmens psichologinę struktūrą, todėl ją, kaip nuosavos sąmonės formą, suvokia tik viena kuri nors tauta ir dėl to ji nėra bendra bent dviem tautoms. Mitologijos ir herojinio epo buvimas rodo, kad gentis jau yra tapusi tauta, lygiai kaip ir jų nebuvimas rodo, kad gentis dar tebėra gentis, o ne tauta.

Galimybę pažinti mitologiją ir suprasti jos kalbą F. Schellingas vertino skeptiškai. Mitologija yra kitokios sąmonės nei šiandieninė produktas, todėl jos neįmanoma suvokti atsirėmus į dabartinės sąmonės pamatus: „Mitologija gimė sąlygose, kurių negalima palyginti su dabartinės sąmonės sąlygomis“³⁰, o norint ją suvokti, reikia peržengti savo sąmonės ribas ir nusileisti į mitologinės sąmonės gelmę, bet žmogus tokios galimybės jau nebeturi. Tarp skirtingų sąmonės formų, ypač smarkiai nutolusių viena nuo kitos laike, neįmanoma komunikacija, neįmanoma atpažinti tais pačiais ženklais sužymėtų sąvokų.

F. Schellingo teorijoje nesunku išgirsti F. von Blankenburgio romano žanro teorijos atgarsius. Knygoje „Romano tyrinėjimai“ (1774), apvertusioje aukštyn kojomis nuo 1666 m. viešpatavusią klasicistinę Pierre'o Danielio Hueto romano sampratą, romaną ir herojinį epą F. von Blankenburgas susieja funkcinės giminystės ryšiais (ką anksčiau darė epas, tą dabar atlieka romanas, kurį galima pavadinti šiuolaikiniu epu), o į žanrą pirmąkart pažvelgia ne kaip į poetinių priemonių konstrukciją, bet kaip į *sąmonės formą*. Šiuolaikinę kultūrą kuriančiomis sąmonės sąlygomis herojinis epas nebegali egzistuoti. Jis rodo iki-individualybines žmonijos gyvavimo fazę. Romaną kuria individualybė, arba *žmogus (Mensch)*, o herojinį epą – kolektyvinis žmogus, *piliėtis (Bürger)*, todėl „kraštai, kuriems nebebuvo reikalingi piliečiai, ir laikai, kuriuose nebebuvo jokių piliečių, senolių karžygiškas sakmes, *Iliadą* ar *Odisėją*, pavertė romanu“, o „pirmieji romanų kūrėjai, jeigu jie būtų gimę visiškai pilietiniais laikais ir jų išauklėti, vietoj romanų būtų rašę epus“³¹. Norėdama su naujai iškeptu „autentišku“ herojiniu epu parodyti savo brandą, tauta paprasčiausiai įrodytų savo jaunatvišką nesubrendimą, kadangi autentiško herojinio epo pasirodymas *dabar* reikštų, kad tauta vis dar gyvena *pilietiniais* laikais, kurie Vakarų Europoje baigėsi apie XIII a. vidurį.

Romantinių koncepcijų įkvėpta XIX a. pradžios Europa buvo šventai įsitikinusi, kad jeigu žmonių bendruomenė neturi epo – ji neturi susiformavusios tautos dvasios, todėl negali vadintis tauta. Tokia herojinio epo samprata Europos tautas paskatino atsigręžti į savo praeitį ir joje ieškoti nuosavo tautinio autentiškumo liudijimo. Europoje kilo audringas herojinių epų paieškų vėjus, kuris ilgainiui į užmarštį nustumė ir pirminį savo akstiną. Visos tautos, kurios tik galėjo, iš archyvų, bibliotekų, vienuolynų išsitraukė nuosavus gerokai apipelijusius epus, iki tol neturėjusius jokios meninės vertės ir geriausiu atveju vertintus tik kaip seniena. Kaip senieną dalį „Nibelungų giesmės“ („Krimhildos kerštą“) 1757 m. išspausdino Johannas Jakobas Bodmeris, 1779 m. pasirodė „Mano Sido giesmė“, nuo 1787 m. speciali senųjų rankraščių Arnamagnæan komisija Kopenhagoje pradėjo spausdinti senąją, arba „Poetinę Edą“, o „Beowulfas“ garsiam danų senienu rinkėjui Grímurui Jónssonui Thorkelínui (1752–1829) rūpėjo tik kaip anglų ir danų santykius viduramžiais sprendžiantis senovinis tekstas (jis būtų pasirodęs jau 1807 m., bet karo metu sudegė G. J.

Thorkelino paruoštas rankraštis). Tačiau šie kūriniai nusistovėjusiam meniniam skoniui buvo neįprasti ir didesnio skaitytojų dėmesio nesulaukė.

Padėtis pasikeitė XIX a. pradžioje, kai herojinis epas iš paprastos neestetinės senienos staiga virto metafiziniu „tautos pasu“, įrodančiu genties pretenzijų ir tautiškumą pagrindžiančią. Klasicizmo inercija dar smarkiai veikė net ir pirmuosius romantizmo kūrėjus, tokius kaip Johannas Ludwigas Uhlandas, Ludwigas Tieckas, Friedrichas Heinrichas von der Hagenas ar Augustas Wilhelmas Schlegelis, ir kurių rankas pakliuvo vokiškoji „Nibelungų giesmė“. Visi jie ėmėsi derinti vokišką epą prie aukšto skonio reikalavimų, siekė apvalyti jį, kaip sakė L. Tieckas, nuo laiko dulkių, kad galėtų tautai pateikti pagrindinį nacionalinį tekstą. Apvalyta nuo laiko dulkių „Nibelungų giesmė“ pirmiausia ir pasirodė 1807 m. (J. L. Uhlando ir F. H. von der Hageno leidimai), o originalus F. H. Hageno išleistas tekstas pasirodė tik 1810 m., 1820 m. F. H. Hagenas išspausdino „Gudruną“, vokiškąją „Odiseją“, 1815 m. G. J. Thorkelinas išspausdino „Beowulfą“, 1837 m. pasirodė „Rolando giesmė“ ir kt. Kaip tik šis vėjus ir privertė Eliasą Lönnrotą „surasti“ suomių epą „Kalevala“ (galutinė red. 1849 m.), Friedrichą Kreuzwaldą – estų epą „Kalevo sūnus“ (1853), taip atsirado ir Andrejaus Pumpuro latvių herojinis epas „Lačplēsis“ (1888). Nepasisekė tik lietuviams ir daugeliui kitų tautų, kurių nesėkmė mūsų nėra kiek nepagudė.

Epo kūrėjas: tauta ar asmuo?

Herojinį epą apsišvietusioji Europa žinojo ir iki XIX a. pr., tačiau epui tuo metu be jokių išimčių atstovavo tik Homero „Iliada“ ir „Odiseja“ bei Vergilijaus „Eneida“, pasakojanti sugriautosios Trojos gyventojų likimo po karo ir Italijos įkūrimo istoriją. Tik šie epai minimi garsiajame „ginče dėl senųjų ir naujųjų“, kilusiame 1687 m., kuriame abatas D'Aubignacas pirmąkart suabejojo dėl Homero poemų autorystės, ją atėmęs iš asmens ir perdavęs tautai. Ši mintis Nicola Boileau, klasicizmo kanonų kalviui, pasirodė tokia beprotiška ir neįtikėtina, kad jis negalėjo jos autorystės priskirti garbiajam D'Aubignacui, o jei D'Aubignacas ir pasakęs tokią kvailystę, spėliojo N. Boileau, tai tik savo gyvenimo pabaigoje, kai jam visiškai aptemo protas³². Netrukus po to italas Giambattista Vico suabejojo tuo, kad „Iliadą“ ir „Odiseją“ parašė tas pats asmuo. „Iliados“ atsiradimą jis nukėlė į Graikijos jaunystę, o „Odisejos“ – į senatvę (kadaise antikinės horizontų mokyklos atstovas Aristarchas, palyginęs abi Homero poetas, spėjo, kad „Iliadą“ Homeras parašė jaunystėje, o „Odiseją“ – senatvėje, kadangi šioje poemoje yra daug painiavos, užmaršumo ir kitokių autoriaus senatvę bylojančių bruožų). 1795 m. Friedrichas Wolfas argumentuotai palaikė epo tautinės kilmės idėją ir davė pradžia vadinamajai „mažųjų giesmių teorijai“, teigiančiai, kad epas buvo sulipdytas iš iki jo gyvavusių giesmių bei padavimų. Taip Homeras nustoja būti asmenybe ir tampa simboliu, visą graikų tautą išreiškiančia figūra.

Romantikas F. Schellingas nedarė jokios problemos iš to, kad „Iliados“ autorystė buvo atiduota visai graikų tautai – svarbu yra tai, kad jeigu epą kūrė visa tauta, tai ji mąstė kaip vienas žmogus, o vienas žmogus mąstė kaip visa tauta, t. y. epas nenumato individualios ir kolektyvinės mąstysenos skirtumo bei individualybės sąmonės išsikristalizavimo: „Savaime suprantama, mitologija nėra išrasta pavienių žmonių, ji yra kilusi iš pačios genties“³³, o „jeigu „Iliada“ arba „Iliada“ ir „Odiseja“ yra ne vieno individo (*Individuum*), o visos genties, kūrusios ilgiau nei vieną epochą, veikalas, tai reikia pripažinti, kad ši gentis kūrė kaip vienas individas“³⁴.

Ankstesni amžiai negalėjo epui suteikti estetiškos vertybės statuso, kadangi XVII–XVIII a. estetiškos pasaulėvoka nepripažino jokios vertės ne antikiniam ar bent jau ne išlavintą skonį demonstruojančiam menui. „Naujųjų“ gynėjai galėjo suabejoti Homero dieviškumu, bet tik šiuolaikinių poetų, o ne nuosavo tautinio epo naudai. Tikrą literatūrą kūrė išlavintas skonis, kurio nė su žiburiu nebuvo galima rasti tautosakoje. Tam, kad tautosaka iš pelenės virstų princese ir europietis nustotų keliaklupsčiauti prieš antiką, reikėjo stiprių pasaulėvokos pokyčių, kurie ir buvo ruošiami visą XVIII a., pradedant „ginču tarp senųjų ir naujųjų“ bei Johno Locke'o sensualistine filosofija ir baigiant Immanuelio Kanto bei jo pasekėjo Johanno Herderio filosofinėmis idėjomis. Jeigu ne šie europietiškosios kultūrinės sąmonės pokyčiai, lietuviai niekada nebūtų susirgę epo ilgesio liga, tačiau ir Europa savo epus geriausiu atveju vertintų tik kaip egzotiškas senienas.

„Tautos dvasios“ apraiška

Herojinis epas tapo ne tik estetinė, bet ir nacionaline vertybe tada, kai vokiečių romantikai jį paskelbė gryniausia „tautos dvasios“ apraiška. Į „tautos dvasios“ paieškas vokiečių romantikus pakvietė J. Herderis, kuris „Idėjose žmonijos istorijos filosofijai“ (1784–1791) iškėlė mintį, kad pagrindinis žmonijos istorijos variklis yra „tautos dvasia“, o jos objektyvuotas pavidalas yra visa medžiaginė bei dvasinė tautos kultūra. „Tautos dvasios“ paieškos vokiečių romantikus nukreipė vidujiškumo linkme „keliu į save“, dvasia, anot Georgo Wilhelmo Friedricho Hegelio, dabar atsisuko į save pačią ir savyje pačioje rado tą objektyvumą, kurio iki šiol bergždžiai ieškojo išorinėje būties plotmėje. Tauta atrado pati save, kai pažvelgė į savo tautos dvasios gelmes ir nusuko pavydų žvilgsnį nuo pavyzdinės antikos bei kitų pranašesnių tautų.

J. Herderio idėjos išprovokavo poreikį apčiuopti šią, anot romantikų, „kuriančiąją tautos dvasią“, kurios paieškos virto pagrindiniu mokslinių tyrinėjimų tikslu. Pats J. Herderis pasufleravo, kad gryniausiu pavidalu „tautos dvasia“ reiškiasi liaudies dainose, Wilhelmas von Humboldtas vėliau šiuo aspektu tyrė kalbą, pradėdamas lingvistinę antropologiją, Karlas Friedrichas von Savigny – teisę, jo mokiniai ir bičiuliai broliai Jacobas ir Wilhelmas Grimmair 1812 m. prie gryniausių „tautos dvasios“ apraiškų prijungė stebuklinę pasaką, o vėliau ir herojines sakmes.

Lygia greta ėmė formuotis ir etnologijos mokslas, Friedrichas Creuzeris, J. L. Uhlandas, Josephas Görresas, broliai Grimmair jau bandė ir teoriškai – etnologine, o ne literatūrine prasme – paaiškinti, kas yra mitologija, pasaka ar herojinis epas. Pradėjo rasti įvairios etnologinės mokyklos. Tiek pasaką, tiek ir mitologiją romantinė etnologija nukėlė į tautos pradžią – indoeuropietiškosios protėvynės laikus, kada „tautos dvasia“ skleidėsi visa savo pilnatve ir pajėgumu, per mitologiją tautai atverdama giliausias gamtos ir žmogaus gyvenimo paslaptis.

Tad į lietuviškąją „tautos širdgėlą“ žvelgdami iš to kultūrinio reiškinio, dėl kurio herojinis epas buvo ištrauktas iš užmaršties ir gavo ne tik estetiškos, bet ir svarbiausios tautinės vertybės statusą, poziciją, galėtume nesuklysdami pasakyti, kad mūsų norą turėti herojinį epą paskatino herojinio epo rinkimo vėjus, kurio nei prasmės, nei pirminių filosofinių impulsų mes nesuvokėme. Kitaip būtume supratę, kad pastangos susikurti herojinį epą rodo tai, kad mes dar nesame tauta, o tik bandome ją tapti, nes tebesame gentis (kaip Antanas Baranauskas buvo įsitikinęs, kad esame lenkų tautos

lietuvių gentis³⁵). Objektyviai toks veiksmas dabartyje jau nebeįmanomas, žinoma, jeigu save jau laikome tauta.

Kas yra herojinis epas?

Romano žanro teoriniam apibrėžimui labai tinka Jocheno Vogto žodžiai: „Visi mes žinome, kas yra romanas, vis dėlto negalėdami pakankamai tiksliai to pasakyti“³⁶. Nusakyti herojinį epą tyrinėtojams sekasi dar sunkiau. Atsakant į klausimą, kas yra herojinis epas, reikia pradėti nuo to fakto, kad nė vieno herojinio epo atsiradimo laikas, aplinkybės, tikslai, autorystė nėra žinomi. Neaišku, ar „Rolando giesmė“ jau buvo susiformavusi iki 778 m. rugpjūčio 15 d. įvykusio mūšio Ronsevalio perėjoje ir tik vėliau į ją įlietas naujas turinys, ar ji buvo sukurta jau po Karolio Didžiojo mirties. Žinoma tik tiek, kad išliko devyni poemos nuorašai, iš kurių seniausias rankraštis, saugomas Oksforde, buvo, kaip spėjama, parašytas apie 1140 m. ir 1170 m. (gremėzdiškas tikslumas!), todėl spėjama, kad poema sukurta kokiu šimtmečiu anksčiau, galbūt kokiais 1098 m., bet ankstesni tekstai neišliko, o jų realumą mums paliudija tik mūsų spėlionės. „Beowulfas“, priešingai, išliko vieninteliu rankraščiu, kurį naujaisiais tyrimo metodais Kevinas Kiernanas datuoja apie 1000 metus. Vieni tyrinėtojai teigia, kad XI a. „Beowulfo“ rankraštis parašytas Vesekso vakarų saksonų klasikine tarme, tačiau dabartinį pavidalą jis įgijęs apie VIII a., kai buvo užrašytas kažkuriuo iš anglų, o ne saksų dialektu, nors sukurtas jis greičiausiai buvo tarp V ir VI a. Skandinavijoje (mat poemoje neminimi anglai, krikščionybė ir pan.). Tokiam aiškinimui visiškai nepritarė garsus neokritinės metodologijos atstovas Meyeris Howardas Abramsas, kuris išsakė dabar dominuojantį požiūrį, kad „Beowulfas“ yra individualaus autoriaus, aiškiai krikščionių tikėjimo, kūrinys. Vienas žymiausių „Beowulfo“ tyrinėtojų K. Kiernanas irgi teigia, kad išlikęs rankraštis yra paties poeto kūrybos vaisius, surašytas apie 1016–1035 m., kai anglų soste sėdėjo užkariautojų danų valdovas Knutas Didysis. Kad ir kokia būtų epo pradžia, aišku viena, – XI–XIII a. epai jau gyvavo rašytiniu pavidalu, tačiau kur ir kada jie atsirado, kokios jų šaknys, to niekas negali pasakyti. O tai reiškia, kad, kitaip nei romano ar novelės, soneto ar odės žanrų teorija, herojinio epo teorija neturi tvirtų empirinių atramos taškų, todėl beveik visa yra pagrįsta hipotezėmis, spėlionėmis, nuomonėmis, įsitikinimais.

Ilgą laiką epas europiečiams rūpėjo tik kaip vienas literatūrinių žanrų, idealiai įkūnytas Homero „Iliadoje“ ir teoriškai pagrįstas Aristotelio „Poetikoje“. Tokį jį žinojo klasicizmo estetika. Tačiau tik po to, kai F. Herderio „tautos dvasios“ idėja estetiką sujungė su filosofiniu ir antropologiniu požiūriu, iš kurio ir išsirutuliojo etnologijos mokslas, mokslinė mintis pasuko epo kilmės ir prasmės paieškų kryptimi. Epu šiais laikais domisi tiek etnologija, tiek ir literatūros mokslas. Literatūrinis epas apibrėžiamas remiasi pačiais bendriausiais klasifikaciniais kriterijais, todėl yra gerokai platesnis už etnologinį, ir dažnai jam priskiria visus tuos kūrinius, kurie telpa į labai plačius Aristotelio „Poetikos“ nubrėžtus epas, kaip vienos iš trijų literatūros rūšių, rėmus. Etnologiniu požiūriu prie herojinio epo ar jo variacijų nebebūtų įmanoma priskirti nei Ariosto ar Torquato Tasso, nei Johno Miltono ar Kristijono Donelaičio, nes etnologija domisi tik tais iki-literatūriniais kūriniais, kurie baigė formotis apie XII–XIII a. dar iki romano žanro atsiradimo. Jeigu literatūrinis požiūris akcentuoja pasakojimo (epiškumo) elementus, tai etnologinis požiūris savo dėmesį sutelkia į kūrinio genealogijos, ryšių su istorija ar mitologija nustatymą.

Galima išskirti dvi pagrindines etnologines kryptis, kurios ėmė klostytis dar XVII a. pabaigoje, kai pradėta spręsti epo autorystės problema: vieni epą laiko individualios (N. Boileau, J. Bédier, K. Kiernanas), kiti – kolektyvinės kūrybos vaisiumi (abatas D'Aubignacas, Fr. Wolfas, A. Heusleris, R. Menéndezas Pidalis), kitaip tariant, arba tautosakinės, arba literatūrinės kilmės. Jeigu žinomas poemos autorius (Homeras), jis ištirpinamas visoje tautoje ir laikomas tautos metafora, jeigu epas yra anoniminis, tuomet tarp jo eilučių ieškoma pasislėpusio autoriaus (geriausias pavyzdys yra paskutinė „Rolando giesmės“ eilutė, kurią labai vertino J. Bédier: „Giesmė baigta. Tuoldas čia nutyla“, taigi autorius pasisako savo vardą). Individualizmo idėją naujiesiems laikams atgaivino senųjų britų palikuonis bretonas Josephas Bédier (1864–1938), o tradicionalizmą – ispanų mokslininkas Ramónas Menéndezas Pidalis (1869–1968), kurio nuomone, epas gimsta kartu su jame vaizduojamais įvykiais. Individualistai dažnai pajungia savo interesams ir kolektyvinę kūrybą – individualus autorius apdoroja tautosakinį padavimų turinį ir užbaigia meninės visumos formavimąsi. Medžiagą savo kūrybai jis gali imti arba iš tautinio padavimo, kaip tai neva daręs Homeras, ir taip pati graikų mitologija sukuria lyg ir besubjektį Homerą; arba iš savo vaizduotės, ir taip tautai padovanoti tautinį padavimą ir jo struktūrinį karkasą, kad tauta post factum susikurtų savo padavimą, kuris paskui nesunkiai nukeliamas į ankstesnius nei epo gimimo laikus (vadinasi, Homeras pats sukuria mitologiją graikams, kaip teigė Herodotas).

Suomių-estų epo paieškų metu labai populiaru buvo garsaus teoretiko Karlo Lachmanno (1793–1851) iškelta „giesmių teorija“. K. Lachmannas ir jo pasekėjai (L. Ettmülleris, K. Müllenhoffas ir kt.) herojinį epą laikė kolektyviniu kelių autorių kūrinium. Anot jų, pavieniai autoriai kūrė savas siužetiškai išbaigtas giesmes, kurioms medžiagos sėmė iš tautinio padavimo, o vėliau vienas autorius-redaktorius šias giesmes sulipdė į vientisą išbaigtą kūrinį. Sulipdyto kūrinio atskirų dalių heterogeniškumas (interpoliatyvumas) išlieka aiškiai pastebimas, tad epines giesmes nesunkiai galima išskaidyti į pirminius elementus. Tokias išvadas K. Lachmanno mokykla padarė XIX a. IV–V dešimtmetyje tyrinėdama „Nibelungų giesmę“ ir „Gudruną“. Vėliau bandyta nustatyti, kurios kūrinio eilutės yra tikros, o kurios netikros, t. y. prirašytos vėlesnių autorių-interpoliatorių. Po pusės amžiaus K. Lachmanno mokyklą smarkiai sukritikavo kitas garsus epo tyrinėtojas Friedrichas Panzeris (1870–1956), kuris pažvelgė į tuos pačius tekstus, bet jokių siūlių jame nebematė, tik organišką vienovę, rodančią, kad „Gudruna“ yra individualaus autoriaus kūrinys. Galų gale vienas autoritetingiausių germaniškojo epo tyrinėtojų Andreasas Heusleris (1865–1940) visiškai atmetė lachmaniškąją „giesmių teoriją“. A. Heuslerio nuomone, tauta kūrė įvairias herojines giesmes, kurios rėmėsi koku nors iki galo išvystytu siužetu. Bėgant amžiams tos giesmės po truputį plėsdavosi, išaugdavo ir virsdavo plačiomis epopėjomis. Panašiai ir F. Herderis kadaise iš *fabliaux* išaugino romaną. Šis procesas reiškia ne sujungimą, o išsipūtimą, arba, kaip vaizdžiai palygino A. Heusleris, epas ir giesmė siejasi taip, kaip suaugęs žmogus su embrionu. Vis dėlto epo autorystės klausimas lieka neišspręstas iki šių dienų. Dominuojanti nuomonė geriausiu atveju rodo kiekybę, bet ji, kaip ir visada, nėra neginčytinas objektyvumo kriterijus.

Marksistiniam, mokslinį lietuvių mąstymą smarkiai nulėmusiam požiūriui artimesnis yra romantinis – kolektyvinis – aiškinimas, tačiau ne dėl to, kad marksistai išpažintų transcendentinę „tautos dvasios“ idėją, o todėl, kad jų ideologijai kolektyviškumo principas yra privalomas. Už individualią kūrybą lietuvių mokslininkai nustojo

pasisakyti iškart po 1940 m., nors prieškarinis literatūros vadovėlis skelbė, jog anksčiau buvo manoma, kad epus iš kantilenų kūrė keliaujantys žonglieriai, o „šių dienų vidurinių amžių literatūros tyrinėtojai (J. Bédier) mano, kad „Rolando giesmė“ ir visos kitos *chansons de geste* yra sukurtos atskirų poetų“³⁷.

Nepaisant visų teorinių epo interpretacijų skirtumų ir įvairovės, bendra joms yra tik viena idėja - epas sukurtas iki romano žanro atsiradimo, arba iki individualybės sąmonės išsikristalizavimo XII a. Anot Carlo Gustavo Jungo, epas yra nepakankama individuacijos kelią įveikusios sąmonės vaisius. Tiek F. Blankenburgas, tiek ir F. Schellingas teigė tą patį: norint sukurti autentišką herojinį epą visų pirma reikia turėti aiškiai išreikštą sinkretinę-kolektyvinę sąmonę, kurią civilizotos tautos šiais laikais yra jau pakankamai giliai nugramzdinusios į kolektyvinės sąmonės gelmes, atitinkančias istorinį X-XII amžių.

Herojinio epo pasaulėvoką tiksliausiai, ko gero, išreiškė keltų-britų, po 449 m. pradėtų stumti iš Britanijos į Prancūzijos Armoriko pusiasalį (dab. Bretanė), palikuonis, garsus XIX a. pozityvistas Ernestas Renanas, kuris teigė, kad herojinis epas yra *nugalėtosios*, priešišku tautų *nuskriaustos* tautos rauda dėl savo negandų, savotiška estetinė psichologinė kompensacija, kada nugalėta mūšio lauke tauta herojiškai atsikeršija priešams epo eilutėse: „Taip mažosios tautos įgyja vaizduotės galią atsikeršyti savo užkariautojams. Jausdamosi stiprios iš vidaus ir silpnos iš išorės, jos protestuoja, jos džiūgauja, ir toks pasipriešinimas, išlaisvindamas jų galias, suteikia joms stebuklo galimumo pojūtį“³⁸.

Ar galėjo lietuviai turėti herojinį epą?

Herojinis epas ne adata, kad jį būtų galima taip lengvai pamesti, kaip neva pametė lietuviai. Nėra jis ir neatsargiai padėtas daiktas, kad bet koks klastingas svetimšalis galėtų lengvai jį nugvelbti ir pasisavinti. Todėl kalboms apie tai, kad lietuviai turėjo herojinį epą, nėra jokių įtikinančių prielaidų, išskyrus begalinį ir protą temdantį norą jį turėti. Į klausimą, ar galima dabar sukurti epą, jau atsakyta: užtektų vėl nusiristi į primityvų kolektyvinės-sinkretinės mąstysenos lygmenį, ir tokia mąstysena mums nesunkiai pagimdytų herojinį epą, jeigu tik rastume jam deramą poetinį talentą. Europietiška herojiniam epui nereikalinga „didinga tautos praeitis“ su didžiuliais kariniais laimėjimais. Toks nėra nei „Beowulfas“, kuriame kariniai žygiai apskritai nefigūruoja, tokia nėra „Nibelungų giesmė“ ir net homeriškoji „Iliada“, pasakojanti apie beviltišką dešimt metų trunkantį dešimteriopei už trojėnų didesnių graikų pajėgų bandymą paimti Troją, kuris taip ir nesibaigia sėkme, ką jau kalbėti apie tai, kad vaduoti Helenės graikai išsiruošė tik dešimt metų po jos pagrobimo. Troją paėmė gerokai vėlesnių laikų poetai, pasitelkę pagalbon Trojos arklį ir nesužeidžiamą Achilų su jo nelemtu kulnu.

Vis dėlto ir Lietuvoje savo laiku galėjo atsirasti herojinis epas, pritrūko tik atitinkamo poetinio talento. Tautinė lietuvių sąmonė, turinti visus reikiamus neteisėtai nuskriaustos ir istoriškai apvogtos tautos savimonės bruožus, tam paruošė puikias prielaidas. Jau teko kitoje vietoje³⁹ rašyti, kad lietuvių literatūroje yra toks kūrinys, su kuriuo mes galime geriausiai patenkinti savo herojinę aistrą - mūsų pirmasis romanas, V. Pietario „Algimantas“ (1902), kuris tuo pačiu, deja, įrodė ir milžinišką lietuvių dvasinės brandos atsilikimą XX a. angoje (norint tuo įsitikinti, užtenka perskaityti vien

romano „Prakalbą“). Laikantis dar F. Schellingo suformuluoto teiginio, kad herojinis epas (mitologija) yra mąstymo forma, galėtume pasakyti, kad ties XX a. slenksčiu lietuvių tauta mąstė mitologiškai, t. y. pasaulį, būtį, žmogų suvokė taip, kaip europietis iki XII a. vidurio. Užteko į tokią mąstyseną įlieti istoriškumu dvelkiantį pasakojimą apie klasingų gudų skriaudas lietuviams ir atsirado kūrinys, kuris vos ne visais išmatavimais atitinka europietiškojo herojinio epo pasaulėvoką (epinis pradai dar ryškesnis V. Pietario dramoje „Kova ties Žalgiriais“). Gaila tik, kad V. Pietariui pritrūko ne opinio lygmens sąmoningumo, o meninio talento.

Talentingas kūrėjas savo laiku galėjo pasinaudoti ir puikiu epiniu siužetu, kurį sukūrė pati Lietuvos istorija. Ir kas žino, kaip būtų pasisukusi Lietuvos ir lietuvių tautos istorija, jeigu šis siužetas būtų įgijęs poetinę herojinio epo formą. Lietuvių epas būtų papasakojęs, kaip garbingų Lietuvos didikų palikuonis – Gedimino vaikaitis ir Kęstučio sūnus Vytautas kovojo su savo antipodu, to paties valdovo Gedimino vaikaitiu, garbingo dėdės Algirdo sūnumi ir savo pusbroliu Jogaila, kuris išdavė Lietuvą kitataučiams lenkams (herojaus genealogija, tiesa, domisi ne herojinis epas, o ankstyvasis riterinis romanas, kaip antai, Wolframo von Eschenbacho „Parcifalis“, 1210 m.). Toks epas pasakotų, kaip Vytautui per didelius vargus pavyko atstatyti Jogailos prarastą Lietuvą ir jau pasiruošti karūnavimui, kuris turėjo įvykti 1430 m. rugsėjo 8 d. ir užbaigti Lietuvos vadavimo reikalą, bet tuomet klasingi lenkai pagrobė į Lietuvą vežamą karūną ir karūnavimą teko atidėti. Belaukiant naujos karūnos Vytautas nukrito nuo žirgo (čia irgi būtų galima išvelgti kitataučių klastą) ir mirė spalio 27 d., kelios dienos iki naujos karūnos atvykimo. Karūną būtų galima simboliškai uždėti ant jau mirusio Vytauto, ką tik išleidusio paskutinį atokvėpį, galvos ir šitaip sužadinti viltį, kad Vytautas kada nors prisikels kaip vieningos, stiprios ir laisvos Lietuvos valdovas, kaip prisikelti turėjo ir garsusis karalius Artūras, kovotojas prieš anglų-saksų invaziją į Britaniją.

Kad herojinis epas nebuvo vien smagus vakaro pasiskaitymas ir ne tik mums jis protą temdė, akivaizdžiai parodo pomirtinė karaliaus Artūro istorija. Joje yra vienas įdomus faktas, kuris aiškiai rodo, kad jau XII a. valdovai puikiai suprato psichologinių ir dvasinių, o ne ekonominių ar politinių veiksnių svarbą gyvybinei tautos raiškai. Senieji Britanijos gyventojai pasakojo, kad 542 m. po lemtingo mūšio prie Camlanno karalius Artūras iš tikrųjų ne žuvo nuo Mordredo rankos, bet, kaip rašė Giraldas Kambrietis, buvo „dvasių išgabentas į tolimą šalį“⁴⁰, tiksliau, į Avalono (valų k. *afal* – obuolys) salą, kurioje karalius Artūras turėjo užgydyti savo sunkias žaizdas, kad galėtų grįžti į kovos lauką ir toliau naikinti šalį užgrobusius anglus, saksus, jutus, paskui ir normanus. Anglijos valdovams toks faktas, žadinantis pavergtųjų britų viltis, buvo labai neparankus, todėl karalius Henrikas II sukūrė išmintingą planą, kaip išbrauti į mitologinę britų sąmonę ir joje užimti karaliaus Artūro vietą. Visų pirma reikėjo istorinėje tikrovėje surasti mitologinį Avaloną. Giraldas Kambrietis, prisidėjęs prie Henriko II planų realizavimo, netrukus jau mini net į pusiasalį nepanašų Glastonberį, kuris seniau esą vadinosi Avalonu. Tada stebuklingu būdu Henrikas II, „iš britų istorinių giesmių atlikėjo išgirdęs senovinį padavimą“⁴¹, sužino tikslią palaidojimo vietą ir 1189 m. nurodo Glastonberio vienuoliams, kur ieškoti karaliaus Artūro ir jo žmonos Gineverės palaikų. Po metų pradėję kasinėjimus vienuoliai iškart atrado kapavietę, o šios ekspedicijos rezultatus 1192 m. aprašė Giraldas Kambrietis, nuoširdžiai paliudijęs visų atradimų tikrumą. Vienuolyno abatas Henrikas, kuris visai neatsitiktinai buvo Henriko II sūnėnas, Giraldui rodė karaliaus Artūro kaulus ir

papasakojo, kokia nuostaba apėmė visus vienuolius, kai atidengus kapą paaiškėjo, kad karaliaus Artūro blauzdikaulis, pastatytas šalia paties aukščiausio vienuolio, buvo per tris pirštus virš jo kelių, o tarp karaliaus akiduobių tilpo delnas⁴². Giraldas nesuniekinio Artūro, nuoširdžiai stebėjosi milžinišku jo ūgiu ir labai to nepabrėždamas pasakojo, kaip ekspedicija pasiekė savo svarbiausią tikslą – įrodė, kad karalius Artūras jau yra miręs ir niekada nebeprisikels – tegul britai-keltai nebeturi jokių iliuzijų. Bet karaliaus Artūro gyvumas ilgai dar kėlė rūpesčių anglams. 1216 m. Giraldas minėjo, kad dėl savo kvailumo britai tiki, kad jis vis dar gyvas ir laukia jo sugrįžtant karaliauti, bet dabar esą jau žinoma tiesa. Plantagenetų dinastijos atstovas Henrikas II būtų tapęs bent jau dvasiniu karaliaus Artūro įpėdiniu, kuriam turėjo paklusti britai-keltai. Tam tikslui dar treji metai iki Glastonberio kasinėjimų Artūro vardu jis pavadino vieną savo vaikaičių, būsimą Bretanės hercogą, o dar anksčiau pasirūpino išmušti stipriausius ginklus iš karaliaus Artūro rankų, paskatinęs normanų poetą Wace'ą sukurti romaną-kroniką „Romanas apie Brutą“ (1155), kuriame naudinga linkme perpasakojama karaliaus Artūro kultą pagimdžiusi Galfrido Monmutiečio „Britų karalių istorija“.

Pačiam Henrikui II karaliaus Artūro kaulų nebeteko pamatyti, jis mirė 1189 m., tačiau spėjo padėti pagrindus naujam karaliaus Artūro, kaip bendražmogiškųjų etinių vertybių gynėjo, kultui. Karaliui Artūrai atveriamas kelias į riterinį romaną, kuriame jis paskiriamas atstovauti visiems garbingiems riteriams, nepaisant jų tautinės priklausomybės. Tautas suvienija krikščionybė, o tautinis susipriešinimas tuo metu netenka savo epinio aktualumo, nes gėrio ir blogio kova iš tautinio lygmens persikelia į individualios etikos lygmenį. Todėl nereikėtų ilgai spėlioti, kaip pasielgtų karalius Artūras, išgirdęs Igno Šeinaus „Kuprelio“ herojės, pasišventusios lietuvybei, žodžius: „Kas gali burlioką, savo priešą, mylėti?“ (1932 m. leidime: „Kas gali lenką, savo priešą, mylėti?“)⁴³, ar pamatęs, kaip Vaižgantas, pasibaisėjęs V. Pietario „šovinizmu“, pats demonstruoja tokį pat etinį ir dvasinį nebrandumą. Epinis britų-keltų valdovas Artūras iš pasitenkinimo trintų rankas, tačiau riterių karalius Artūras tiesiog nerastų vietos tokiems herojams prie Apvaliojo stalo šalia kitų garbingų savo riterių, vienas kurių, Wolframo von Eschenbacho Parcifalis, papasakotų, kaip pats savo kailiu patyrė, kad epinis požiūris į pasaulį jau 1210 m. virto anachronizmu, trukdančiu skleisti tauriesiems žmogaus prigimties bruožams.

Didžiosios sensacijos kūrėjas L. Gudaitis abejojo ne „Pasakų atošvaistų“ verte, o kritikų pajėgumais tą vertę suvokti: „Sunku pasakyti, ar sugebės šiuolaikiniai lietuvių mitologai, kiekvienas savaip suprantantys, kas „tikra“ ir kas „netikra“, pakančiai priimti Paporonio rekonstruotą senų senovės dievų ir dvasių sistemą, tačiau bet kuriuo atveju veikalo vertė nepasikeis: „Pasakų atošvaistos“ atskleidžia A. Šmulkštį kaip talentingą lietuvių mitologinio epo kūrėją, palikusį mums ne vienos kartos lauktą veikalą, kurio reikšmė nacionalinei savimonei ateityje tikrai didės“⁴⁴. L. Gudaitis, kaip žinome, taip pat buvo absoliučiai teisingas – per tuos dvidešimt metų veikalo vertė tikrai nė kiek nepasikeitė. Bet visiškai ne dėl to, kad per tą laiką neatsirado nė vieno profesionalaus mitologo, kuris būtų įstengęs „pakančiai priimti“ tobulą grafomanijos niekalą.

1 Geda S. Apie tai, ko dar nebuvo. Įsišnekėta ir patikėta? // Šiaurės Atėnai. – 1994. – Kovo 11.

- 2 Gudaitis L. Tautinio epo kūrėjas. – Kaunas: AB, 1993. – P. 7.
- 3 Ten pat. – P. 65.
- 4 Paporonis A. Pasakų atošvaistos. – Kaunas: AB, 1993. – P. 5, 7.
- 5 Ten pat. – P. 132.
- 6 Ten pat. – P. 142.
- 7 Ten pat. – P. 148.
- 8 Ten pat. – P. 134.
- 9 Iešmantas G. Bankrotas? Kieno? // Dienovidis. – 1994. – Rugsėjo 9.
- 10 Marcinkevičius Just. Dienoraštis be datų. – Vilnius: Vaga, 1981. – P. 35.
- 11 Daujotytė V. Tautos žodžio lemtys. – Vilnius: Vaga, 1990. – P. 10.
- 12 Venclova T. Vilties formos. Eseistika ir publicistika. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1991. – P. 258.
- 13 Daujotytė V. Tautos žodžio lemtys. – P. 10.
- 14 [Mikšas, Jurgis] M. Musu knygos // Aušra. – 1883. – Nr. 1. – P. 18.
- 15 Doveika K. J. Kraševskio ryšiai su Lietuva ir lietuvių literatūra // Literatūra ir kalba. – T. 6. – Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros I-kla, 1962. – P. 277.
- 16 Šerenga J. Lietuvos Eneida, arba Lietuvių tautos ineita į atrastąją tėvynę. Semta iš įvairiausių prosenuolių padavimų. – Seinai, 1913. – P. VI.
- 17 Tumėnas J. Dėdė, arba Ainių kančios. II leidimas. – Kaunas, 1939. – P. 154.
- 18 Jurginis J. Lietuvių epas. Didvyriai, karvedžiai, kunigaikščiai. – Kaunas: Šviesa, 1992. – P. 6.
- 19 Narbutas S. Lietuvos didybės dainius // Radvanas J. Radviliada. – Vilnius: Vaga, 1997. – P. IX.
- 20 Karingos tautos turi savo epus. Kuo mes prastesni? // Lietuvos žinios. – 2011 11 21 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.lzinios.lt/Istorija/Istorija/Karingos-tautos-turi-savo-epus.-Kuo-mes-prastesni>>. [Peržiūrėta 2013 03 22.]
- 21 Blankenburg F. W. von. Versuch über den Roman. – Stuttgart, 1965. – P. 7.
- 22 Tomas Baranauskas: Ar lietuviams reikalingas epas? // Bernardinai.lt. – 2006 10 18 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2006-10-18-tomas-baranauskas-ar-lietuviams-reikalingas-epas/4986>>. [Peržiūrėta 2013 03 22.]
- 23 Похищение Быка из Куальнге. – Москва: Наука, 1985. – P. 160.

- 24 Beowulf. - London: Penguin Books, 1973. - P. 95.
- 25 Alexander M. Introduction // Beowulf. - P. 14.
- 26 Schelling F. Sämtliche Werke. - Abt. 2. - Bd. 1: Einleitung in die Philosophie der Mythologie. - Stuttgart und Augsburg: J. G. Cotta'scher Verlag, 1856. - P. 62.
- 27 Ten pat. - P. 63.
- 28 Ten pat. - P. 64.
- 29 Ten pat. - P. 65.
- 30 Schelling F. Sämtliche Werke. - D. 2. - T. 2. - Stuttgart und Augsburg: J. G. Cotta'scher Verlag, 1857. - P. 140.
- 31 Blankenburg F. W. von. Versuch über den Roman. - P. 13.
- 32 Спор о древних и новых. - Москва: Искусство, 1985. - P. 273.
- 33 Schelling F. Sämtliche Werke. - Abt. 2. - Bd. 1. - 1856. - P. 59.
- 34 Ten pat. - P. 60.
- 35 Jakštas A. Kas įkvėpė A. Baronui „Anykščių šilelį“ // Literatūra ir kalba. - T. 19. - Antanas Baranauskas / Parengė R. Mikšytė. - Vilnius: Vaga, 1986. - P. 402-403.
- 36 Vogt J. Aspekte erzählender Prosa. - Westdeutscher Verlag, 1990. - P. 221.
- 37 Ambrazevičius J. ir kt. Visuotinė literatūra. - Vilnius: Vaga, 1991. - P. 124.
- 38 Renan E. The Poetry of the Celtic Races // Literary and Philosophical Essays. - New York: P. F. Collier and Son Corporation, 1938. - P. 144.
- 39 Lazdynas G. Romano struktūrų formavimasis Lietuvoje: nuo „Algimanto“ iki „Altorių šešėly“. - Kaunas: Naujas lankas, 1999. - P. 196-205.
- 40 Giraldus Cambrensis. De Instructione Principum. - London: Impensis Societatis, 1846. - P. 191.
- 41 Ten pat. - P. 192.
- 42 Ten pat. - P. 193.
- 43 Šeinius I. Raštai. - T. 1. - Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001. - P. 266, 417.
- 44 Gudaitis L. Tautinio epo kūrėjas. - P. 65.

